

Bartłomiej Gruszka
Arkadiusz Michalak

PODSTAWY DATOWANIA POBOCZNICZY WĘDZIDŁA Z SULECHOWA

W trakcie wyprzedzających badań na trasie obwodnicy Sulechowa, na terenie osady wczesnośredniowiecznej (Sulechów, stan. 28, AZP 59-14/41)¹, odkryto rzadko występujący na terenie Polski typ wędzidła z pobocznica².

Podstawę datowania obiektu (nr 53), w którym znaleziono omawiany zabytek, stanowią wyniki przeprowadzonej typologiczno-technologicznej analizy ceramiki (Gruszka, Kałagate, Ciszek 2006). Zarówno formy odkrytych naczyń, jak i technologia wykonania oraz ornamentyka pozwalają datować funkcjonowanie osady na IX i I. połowę X w. Wśród form możemy wyróżnić naczynia charakteryzujące się redukcją szyjki przy jednoczesnym silnym wyeksponowaniu wylewu. W większości przypadków są to naczynia dwustożkowate. Przeważająca część tych form była ornamentowana dookołnymi żłobkami, przypominającymi plastyczne wałki, nawiązując tym do naczyń typu Tornow-Klenica (ryc. 2:8). Pas licznego występowania tego typu ornamentu ciągnie się od Sulechowa na zachód i południowy zachód, na tereny Dolnych Łużyc i Brandenburgii (Dulnicz 2001,

ryc. 39). Kolejnym licznie występującym ornamentem były wykonane za pomocą grzebienia wątki ryte w postaci pionowych bądź skośnych pasm, czasem się krzyżujących. Spotykamy także motywy nawiązujące do ornamentu *krokwiastego* (ryc. 2:2), który przypomina wątki zdobnicze, jakie spotykamy na naczyniach typu Menkendorf-Szczecin (*Szczecin...* 1983; Kobylińska 2004, ryc. 1-3). Dość powszechnie pojawia się także ornament w postaci wielokrotnej linii falistej wykonany wielodzielnym narzędziem (ryc. 2:4-5).

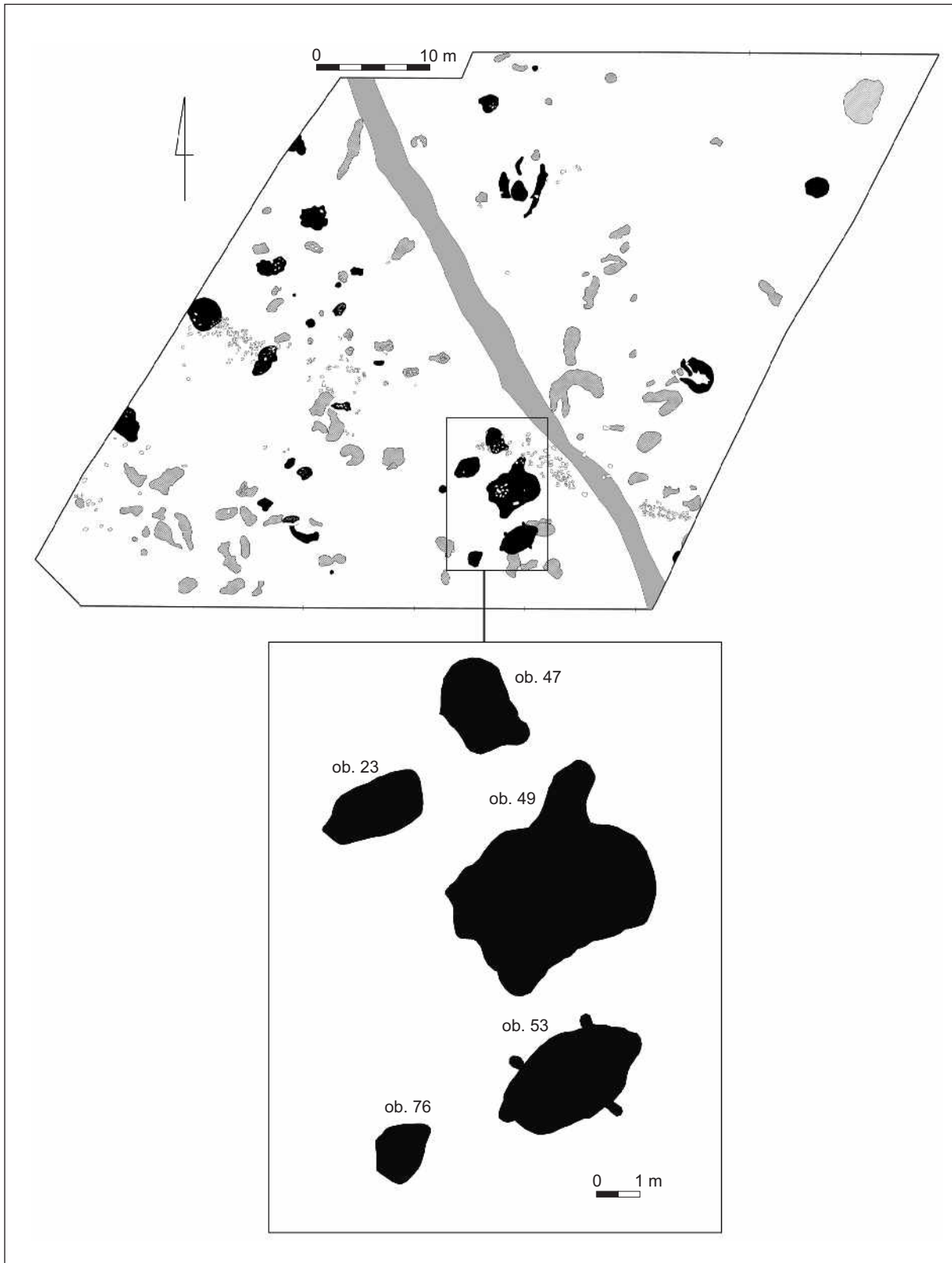
Kontekst, w jakim znaleziono pobocznica³, wydaje się wskazywać na jej wczesnośredniowieczną chronologię. Sam zabytek ma formę prostego pręta, owalnego w przekroju, do którego w części środkowej dołączono „pętlowaty” element boczny. Ogólnie stan zabytku należy uznać za zły; widoczne są wyraźne ubytki na pręcie i końcach pobocznicy, a także na bocznej pętlicy. I z ramion jest wtórnie wygięte. Wąs oddano do analizy metaloznawczej, która wykazała jednak brak zachowanego rdzenia⁴. Bliższy ogląd zabytku pozwala stwierdzić, że elementy pobocznicy

¹ Stanowisko, na którym dokonano tego odkrycia, położone jest ok. 1,5 km na południowy-wschód od Sulechowa i ok. 0,8 km na wschód od drogi krajowej nr 3 (Szczecin – Jelenia Góra). Jest ono zlokalizowane na łagodnym skłonie niewielkiego wzniesienia, a od strony południowej ograniczone rowem melioracyjnym. W trakcie badań pozyskano łącznie 2989 fragmentów ceramiki. 1521 ułamków pochodzi z wypełnisk 31 obiektów i jest podstawą ich datowania. Omawiany zabytek został znaleziony w południowo-wschodniej części stanowiska, ok. 1 m na południowy-zachód od obiektu 53, na poziomie ok. 20 cm powyżej zachowanego stropu obiektu. Jama w rzucie płaskim miała zarys zbliżony do prostokąta o zaokrąglonych narożach, o długości ścian 380 × 200 cm, co daje nam powierzchnię ok. 8 m². Na wypełnisko obiektu składała się intensywnie czarna próchnica z dużą ilością węgla drzewnych i spalenizny. W obiekcie nie natrafiono na pozostałości paleniska. Na granicy zarysu odkryto cztery dołki postłupowe o średnicach 25-30 cm. W obiekcie znaleziono 200 fragmentów ceramiki, przęślik, fragment prążnicy, 90 kości zwierzęcych – głównie bydła i świń.

² Za wszystkie uwagi i sugestie, a także za inspirującą dyskusję w sprawie kielzna końskiego autorzy dziękują serdecznie Panu doc. dr. hab. W. Świętosławskiemu z Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Łodzi.

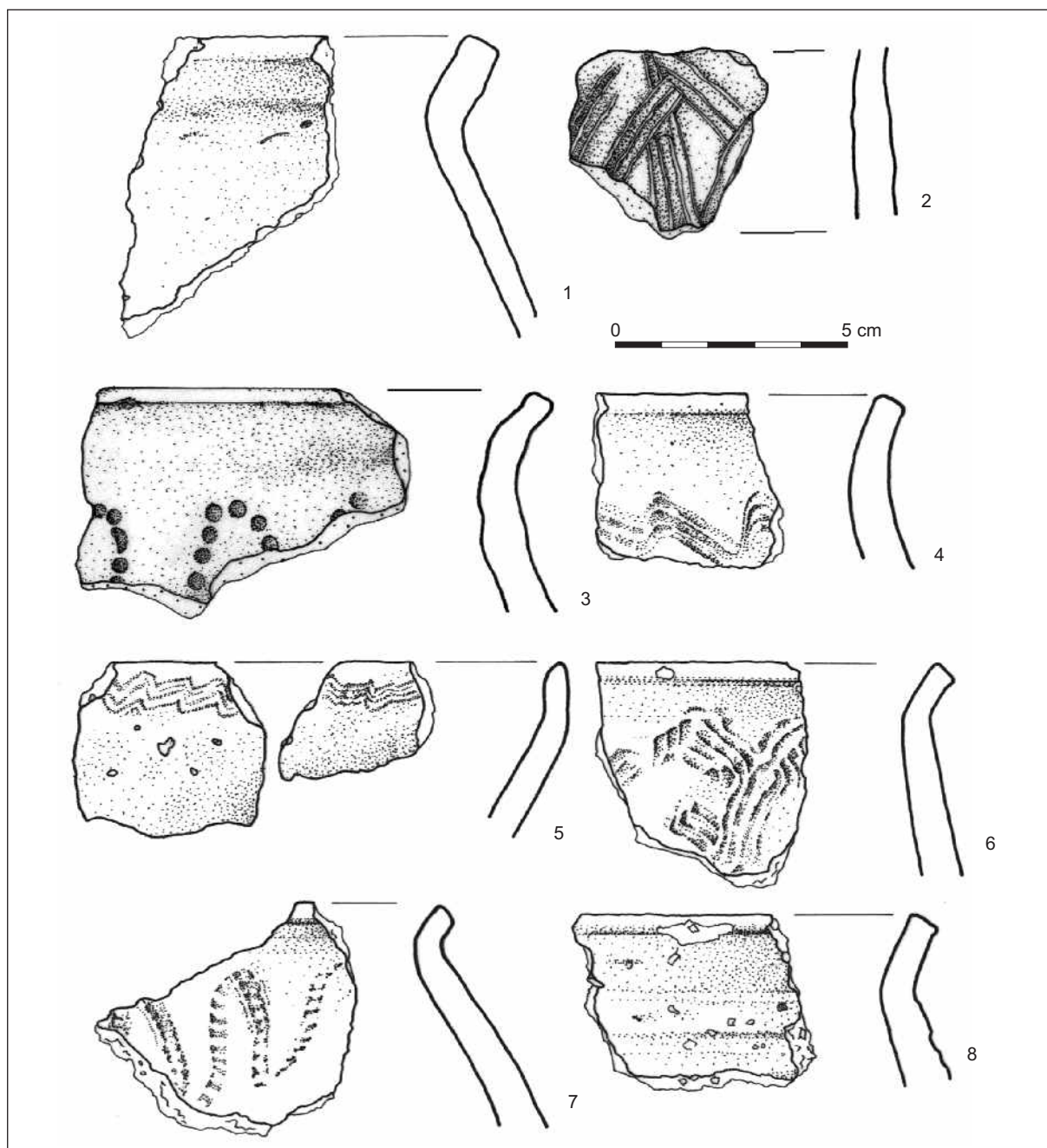
³ Termin *czanka*, używany przez niektórych autorów (Szpunar, Glinianowicz 2006, 168; Kotowicz 2007, 61) na określenie pobocznicy wędzidła, nie wydaje się być właściwy. Czanka jest bowiem częścią składową munsztuka, charakteryzującą się zupełnie inną formą, i tylko do określenia tego elementu kielzna końskiego winna być używana (Gradowski, Żygulski 1982, 94, rys. 199:A).

⁴ Analizę i konserwację zabytku wykonał dr Marcin Biborski z Pracowni Archeometalurgii i Konserwacji Zabytków Instytutu Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Ryc. 1. Plan sytuacyjny stan. 28 w Sulechowie, pow. Zielona Góra (w powiększeniu zagroda, wewnątrz której znaleziono pobocznicę wędzidła). Oprac. B. Gruszka.

Fig. 1. The site plan of site 28 in Sulechów, Zielona Góra distr. (magnified homestead where the cheek-piece was found). Drawing by B. Gruszka.

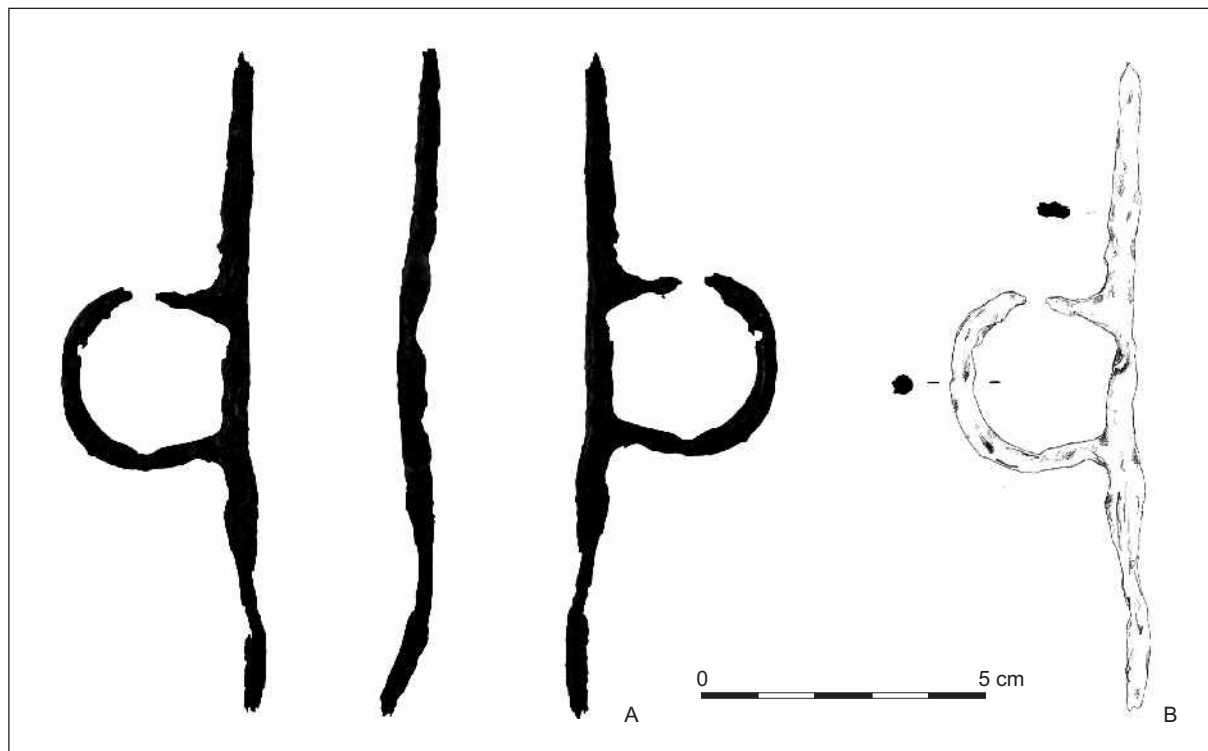
Ryc. 2. Wybór ceramiki z obiektu 53 stan. 28 w Sulechowie, pow. Zielona Góra. Rys. J. Boska.

Fig. 2. A selection of ceramics from complex 53, site 28 in Sulechów, Zielona Góra distr. Drawing by J. Boska.

wykonano oddzielnie, łącząc je później na gorąco⁵. Wymiary analizowanego okazu wynoszą: dł. pręta – 12,9 cm; prześwit w bocznym elemencie – 3,1 x 3,1 cm; średn. sztabki, z której wykonano pobocznice – 0,6 cm; średn. sztabki, z której wykonano element boczny – 0,4 cm. Waga zabytku wynosi 15 g.

Do czasu wynalezienia munsztuka wędzidła z pobocznicami stanowiły doskonałe rozwiązanie umożliwiające sprawne powodowanie koniom. Zapobiegały jednocześnie przesuwaniu przez zwierzę pyska w poprzek międzyzębia. Wędzidła z pobocznicami ogólnie są uważane za wynalazek ludów koczowniczych. Wskazuje na to również

⁵ Okaz ten prezentuje więc inny sposób wykonania niż zbliżona formą późnośredniowieczna pobocznica z Mymonia, pow. Sanok (Nosek 1966; Mazur, Nosek 1967).

Ryc. 3. Pobocznica wędzidła z Sulechowa, stan. 28, pow. Zielona Góra (A – fot. A. Michalak; B – rys. S. Kalagate; A-B – oprac. A. Michalak).

Fig. 3. The cheek-piece from Sulechów, site 28, Zielona Góra distr. (A – photo by A. Michalak; B – drawing by S. Kalagate; A-B – drawing by A. Michalak).

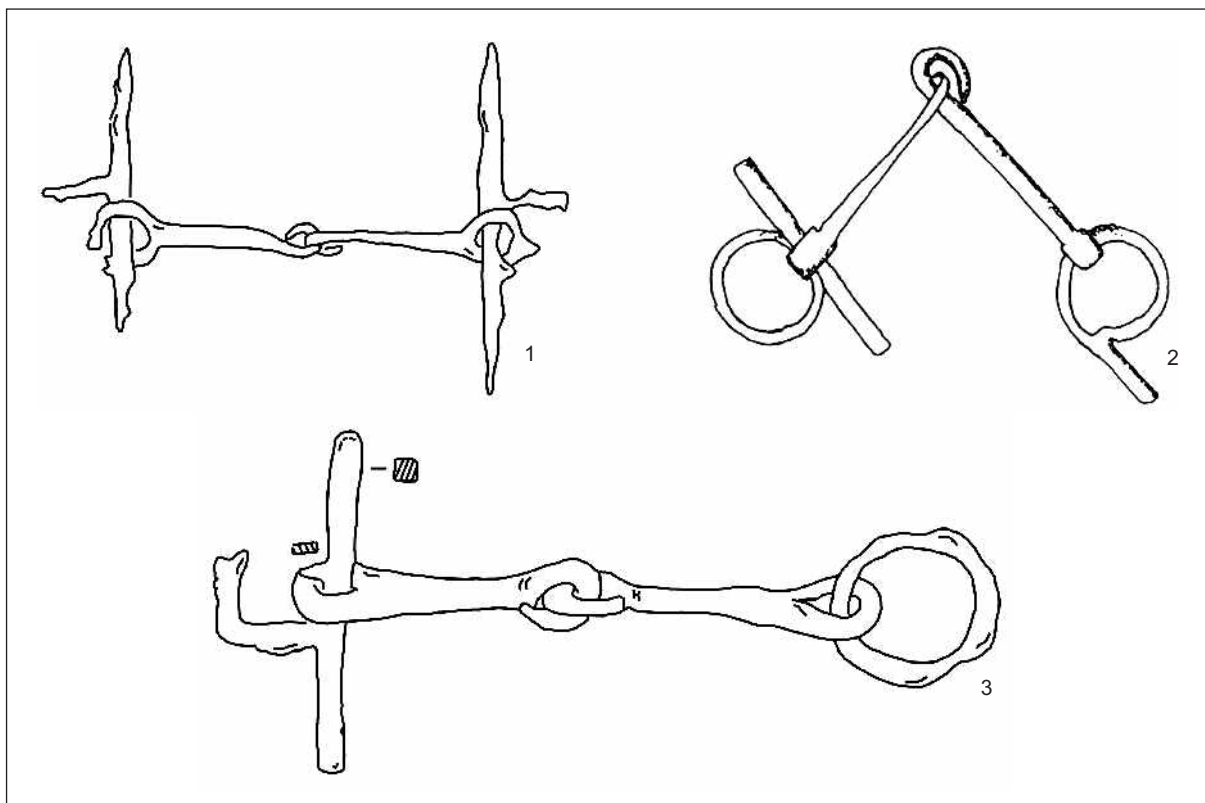
bogactwo form takich zabytków występujących na terenach objętych wpływami nomadów.

Brak nowoczesnej typologii wędzideł średniowiecznych z terenu Polski poważnie utrudnia wnioskowanie o chronologii poszczególnych okazów znalezionych w warunkach uniemożliwiających datowanie na podstawie stratygrafii. Powoduje to konieczność posługiwania się opracowaniami tej grupy zabytków z terenów położonych na południe i wschód od Polski. Mała zmienność form niektórych wędzideł może jednak skutkować błędami przy datowaniu poszczególnych okazów, w tym i tych wyposażonych w pobocznice. Kontrowersje wokół chronologii zabytków tego typu widać najlepiej na podstawie egzemplarza z Mymonia, określonego przez M. Cabalską jako wędzidło huńskie. Wraz z rozwojem badań nad kielzmem końskim datowanie to zmieniono na XIV-XV w. (por. Kotowicz 2007, 61-62). Podobna sytuacja wystąpiła również w przypadku egzemplarza z Szelig, pow. Płock, który pierwotnie datowano na 2. połowę VI lub początek VII w. (Szymański 1967, 307), a później na X czy nawet początki XI w. (Szymański, Moszczyński 1998, 105).

Omawiane wędzidło stanowi formę dość rzadko spotykaną w materiale polskim. A. Nadolski (1954) w pracy poświęconej wczesnośredniowiecznemu uzbrojeniu z Polski wylicza zaledwie

siedem egzemplarzy tej formy i zalicza je do typu II – wędzideł z *wąsami*. Wszystkie okazy (oprócz egzemplarza z Opolą, pow. loco) mają XI-wieczną chronologię. Kilka kolejnych egzemplarzy tego typu wędzideł, opublikowanych już po wydaniu pracy A. Nadolskiego, pochodzi z Małopolski (Kulczycka 1960; Cabalska 1966; Tereszczuk 2003, 255; Strzyż 2006, 127-131). Wspomniany wyżej zabytek tego typu znaleziono na grodzisku w Szeligach (Szymański 1967; Szymański, Moszczyński 1998). W podobne zabytki były wyposażone również pochówki koni z VI-VII w., odkrywane w trakcie badań cmentarzyska w Tumianach, pow. Olsztyn (Baranowski 1996). Wędzidło z pobocznicami znaleziono w trakcie penetracji podwodnych prowadzonych na Ostrowie Lednickim, pow. Gniezno (Górecki 2001, 62, Abb. 11).

Przytoczone powyżej egzemplarze wędzideł prezentują duże bogactwo form (por. Měchurova 1981; 1984, 263-264). Większość okazów, mimo konstrukcyjnie pozornego podobieństwa, prezentuje jednak inną formę od sulechowskiego zabytku. Duża część z nich ma ramiona wygięte w tym samym bądź przeciwnych kierunkach, na końcach lub nieznacznie w części środkowej (Tereszczuk 2003, 255; Strzyż 2006, 128-131; Kulakov 2005, Abb. 4). Gdy pręt pobocznicy jest natomiast prosty, boczny uchwyt do przymoco-

Ryc. 4. Wczesnośredniowieczne pobocznicze wędzideł: 1, 3 – Brankovice, okr. Vyškov, Republika Czeska (wg *Měchurova 1984, tabl. II:2, 4*); 2 – Pliska, obl. Šumen, Bułgaria (wg *Jotov 2004, tabl. LXVII:728*).

Fig. 4. Early-mediaeval cheek-piece: 1, 3 – Brankovice, Vyškov distr., Czech Republic (after *Měchurova 1984, tabl. II:2, 4*); 2 – Pliska, Šumen distr., Bulgaria (after *Jotov 2004, tabl. LXVII:728*).

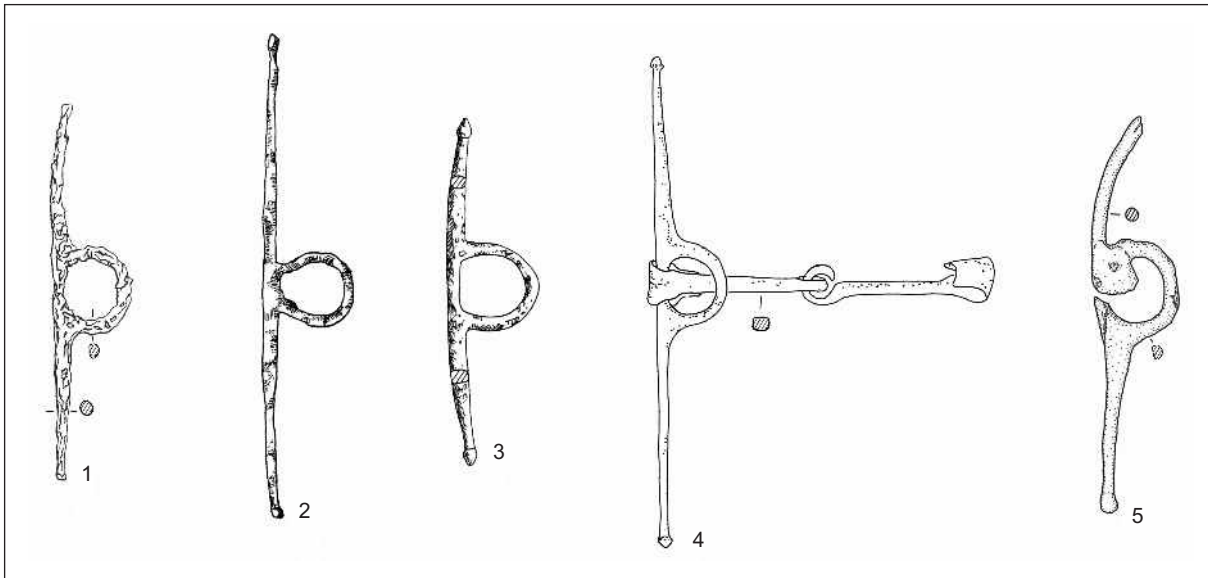
wania rzemieni ogłowia przyjmuje często kształt trapezowatych bądź prostokątnych płytek z dwoma otworami (Szafrąński 1949; Kulczycka 1960; Cabalska 1966; Kirpičnikov 1973, ris. 5; Chmielowska 1984; Forslíker 1986; Točík 1987, 194, Abb. 7; Pedersen 1997, Fig. 5; Pletněva 2003, rys. 17, 31; Strzyż 2006, 128-129, tabl. 36:6-7) lub koliste elementy nie są połączone na stałe z prętem poboczniczy (Točík 1987, 194, Abb. 7; *Słowianie...* 1998; Turčan 1994). Czasem, gdy forma zabytku jest zbliżona, jak np. w wypadku poboczniczy z grobu nr VI z Tumian (Baranowski 1996, ryc. 19), ramiona są pogrubione i pokryte karbowaniem⁶.

Podobnie jak w przypadku wczesnośredniowiecznych wędzideł z terenu Polski, także na obszarach ościennych nie odnajdujemy ścisłych analogii. W miejscowości Pliska, obl. Šumen, Bułgaria, na cmentarzysku datowanym od IX do XI w. znaleziono wędzidło, które w ogólnej charakterystyce zbliżone jest do egzemplarza su-

lechowskiego, jednak po dokładniejszej analizie można stwierdzić, że okaz ten odznacza się znacznie krótszą pobocznicą, a także ma niemal zupełnie wyodrębniony kolisty element boczny (ryc. 4:2 – Rašev 1983, 249, ryc. 3; Jotov 2004, 135). Podobny do okazu bułgarskiego zabytek, wykonany ze srebra i żelaza, znaleziono również na terytorium Węgier w miejscowości Keszthely-Gáthi (Cabalska 1970, 19, ryc. 3:c). Autorka uważa egzemplarze o takiej formie za huńskie.

Nieco zbliżone do sulechowskiego egzemplarza wąsy wędzidła znaleziono także w Czechach, w miejscowości Brankovice, okr. Vyškov (Baratošková 1986, obr. 3:17, 20). Jeden z zabytków nie ma jednak zachowanych w całości bocznych elementów, natomiast dwa zbliżone są do kwadratów o nieco zaoblonych kątach. Z. Měchurova (1984, 269) w swojej typologii wędzideł opartej na ukształtowaniu międzyzębia zaliczyła je do typu IA 4, w którym ujęto egzemplarze o ósemkowato za-

⁶ Nieco zbliżone zabytki znane są z terenów pruskich. W klasyfikacji M. Řrsnes (1993, 191, fig. 45:a) wędzidła o takiej konstrukcji zaliczono do typu OH, grupy 5C2 (okazy z bocznym, prostym prętem, na którego środku umiejscowiono dużą „pętelkę”). Chronologię ich występowania określono na lata 375/400-630/640. Zbliżony zabytek znaleziono również w Pécsüszög (Pécs-Nagykozárón), Baranya Megye, Węgry, oraz w Pradze-Bžize, Republika Czeska (Cabalska 1970, 18-19, ryc. 3:a-b). Podobnie jak okaz z Tumian różni się one jednak od zabytku z osady w Sulechowie.

Ryc. 5. Późnośredniowieczne pobocznicie wędzideł: 1 – Rabi, okr. Klatovy, Republika Czeska (wg Durdík 1989, obr. 2:92); 2 – Děviny, okr. Česká Lípa, Republika Czeska (wg Polla, *Egyházy-Jurovská* 1975, obr. 10:7); 3 – Bilár, obl. Stavropol', Rosja (wg Huzin 1985, tabl. LXV:4); 4 – Bratysława, okr. *loco*, Słowacja (wg Polla 1979, obr. 102:3, 5, 103:5); 5 – Witków, pow. Żagań (rys. A. Michalak).

Fig. 5. Late -mediaeval cheek-piece: 1 – Rabi, Klatovy distr., Czech Republic (after Durdík 1989, obr. 2:92); 2 – Děviny, Česká Lípa distr., Czech Republic (after Polla, *Egyházy-Jurovská* 1975, obr. 10:7); 3 – Bilár, Stavropol' distr., Russia (after Huzin 1985, tabl. LXV:4); 4 – Bratislava, Bratislava distr., Slovakia (wg Polla 1979, obr. 102:3, 5, 103:5); 5 – Witków, Żagań distr. (drawing by A. Michalak).

kończonych międzyzębiach i pobocznicach o prostym pręcie oraz bocznym elemencie zbliżonym do kwadratu. Należy jednak pamiętać, że znaleziono go w skarbie, nie ma więc ścisłego datowania stratygraficznego, a boczne elementy mają nieco inną formę.

Podsumowując, należy stwierdzić, że właściwie brak jest ścisłej analogii do pobocznic wędzidła naszej formy, dlatego potwierdzenie tezy o jego wczesnośredniowiecznej chronologii nie jest możliwe – znane nam egzemplarze pochodzące zarówno z Polski, jak i Europy prezentują się w szczegółach nieco inaczej.

W takim wypadku uwagę zwrócić więc należy w stronę wędzideł późnośredniowiecznych. Forma, jaką reprezentuje nasz zabytek, należy do najbardziej rozpowszechnionych w tym okresie. Część pobocznic ma wąsy wykonane z dość masywnej i krótkiej sztabki (Gdańsk, pow. *loco*; Grodzisko, pow. Kłobuck – Cabalska 1970, 15, ryc. 1:b,d; Kowala-Stępocina, pow. Radom – Świętosławski 1994, 55-56, fig. 1:5; 1996, 8, ryc. 1:j) lub rozszerzone ku końcom (*Wzgórze Krzywoustego* k. Jeleniej Góry, pow. *loco* – Rzeszowski 1996, 166) i z tego powodu wyłączymy je z naszych rozważań. Interesować nas będą przede wszystkim znaleziska zakończone niewielkimi stożkowatymi (*szyszczkowatymi*) zgrubieniami. Występują wśród nich zarówno okazy z długimi, jak i nieco krótszymi ramionami pobocznic (m.in. Międzyrzecz, pow. *loco*, Mymoń, Strze-

gowa *Jaskinia Biśnik*, pow. Olkusz, Przemysł, pow. *loco* – Cabalska 1970, 15, ryc. 1:a,c; Muzolf 1996, 110-111; *Tajemnice...* 2006, katalog). W pierwszej kolejności omówimy egzemplarze z długimi ramionami. Zabytek tego typu, pozabawiony końcówką, znaleziono na zamku w Sadłowie, pow. Rypin (Kajzer 2004, 200, ryc. 31:1). Można go tylko ogólnie datować na koniec XIV – 1. połowę XVII w. Inny, niepublikowany jeszcze egzemplarz, pochodzący z badań E. Dąbrowskiego, znaleziono w Witkowie, pow. Żagań (ryc. 5:5). Na podstawie stratygrafii wyeksplorowanych nawarstwień można go datować na koniec XIV – początek XV w. Co dla nas istotne, jedno z ramion ma utracone szyszczkowate zgrubienie.

Na Rusi okazy o takiej formie, znane m.in. z Gorodiśča, obl. Hmel'nicka, Ukraina czy Bilára, obl. Stavropol', Rosja (ryc. 5:3), datowane są najwcześniej na 2. połowę XII – 1. połowę XIII w. (Kirpičnikov 1973, ris. 5:10, kat. 458; Huzin 1985, 195, tabl. LXV:4).

W klasyfikacji opracowanej dla znalezisk londyńskich pobocznic z długimi wąsami, zakończone zgrubieniami, zaliczono do typu C – krępców według W. Perkinsa (*London...* 1967, 80, fig. 19:a, A 1514, fig. 21:1). Autor ten uważa, że zabytki tego typu występowały powszechnie w okresie średniowiecza.

Znacznie liczniejsze są analogie czeskie i słowackie. Co najmniej sześć egzemplarzy tego typu pobocznic pochodzi z miejscowości Gajary-Posádka,

okr. Malacky, Słowacja. Część z nich miała odłamane końcówki ramion. Okazy z tej miejscowości są datowane na XV w. (Polla 1962, 137, obr. 9:3,5,7-8,12). Inny element wędzidła zakończony szyszeczkami (ryc. 5:2) wystąpił w XIII-XVI-wiecznych materiałach pochodzących z badań grodu w miejscowości Děvín, okr. Česká Lípa, Czechy (Polla, Egyházy-Jurovská 1975, obr. 10:7, 39:7). Całe wędzidło z zachowanymi dwoma pobocznkami oraz pobocznice z międzyzębiem drugiego okazu odkryto na terenie zamku Šariš, okr. Prešov, Słowacja, w warstwie datowanej na XIII w. (Slivka 1980, 259, obr. 17:2, 5). Inną pobocznice z nie zachowaną końcówką jednego z wąsów odkryto podczas badań siedziby pańskiej w opuszczonej wsi Mstěnice, okr. Třebíč, Czechy (Nekuda 1985, 136, obr. 192:a). Stożkowate zgrubienia końców nie zachowały się również w wypadku pobocznicy z prac archeologicznych na zamku Rabi, okr. Klatovy, Czechy (ryc. 5:1), którą można datować na późne średniowiecze (Durdík 1989, 284, obr. 2:9). Kolejne trzy pobocznice zbliżone nieco do naszego zabytku, datowane ogólnie na XIII-XV w. (ryc. 5:4), pochodzą z badań podgrodzia w Bratysławie, okr. *loco*, Słowacja (Polla 1979, 197, obr. 102:3,5, 103:5). Kilka dalszych znalezisk tego typu odkryto na terenie opuszczonej osady w miejscowości Konůvky, okr. Vyškov, w Czechach (Měchurová 1985, 72-73, tab. III:1, VI:5; 1995, 160-161, tabl. X:1,3,8). Na podstawie źródeł pisanych jej chronologię ustalono na lata 1365-1481.

Oprócz długich i wąskich ramion występujących w przedstawionych powyżej zabytkach jeszcze jedna cecha pozwala zaliczyć zabytek z Sulechowa w poczet pobocznicy późnośredniowiecznych. Okazy te mają bowiem w obrębie kolistego elementu bocznego dostrzegalne wycięcie na przecie pobocznicy, służące lepszemu dopasowaniu międzyzębia, ale także lekko pogrubione ramiona bocznego kółka w miejscu jego

styku z pobocznice. Cecha ta jest również dostrzegalna na zabytkach o nie zachowanych ramionach, m.in. na okazie z osady Pfaffenschlag, okr. Jindřichův Hradec, Czechy (Nekuda 1975, 138, obr. 137:4), jak i na okazach o ramionach zdecydowanie krótszych, np. z Wrocławia, pow. *loco* (Limisiewicz, Piekalski, Płonka, Wiśniewski, Wiśniewski 2002, 88, ryc. 78:a), Znojmě, okr. *loco*, Słowacja (Klíma 1995, obr. 10:6), zamku Tannenbergl, Landkreis Darmstadt-Dieburg, Hesja, Niemcy (Zschille, Forrer 1893, 10, taf. X:2,10), Vildštejn, okr. Chrudim, Czechy (Durdík, Frolík 1993, obr. 15:9) czy wsi Csót na Węgrzech (Írásné Melis 2004, 16, kep. 5), oraz egzemplarzach o ramionach z cienkich blaszek, rozszerzających się ku końcom (Rzeszowski 1996, 166; Clark, Egan, Griffiths 2004, 48, fig. 33).

Kontekst znalezienia pobocznicy z Sulechowa przemawia za jej wczesnośredniowieczną metryką, jednak przytoczony wyżej wywód pokazuje niebezpieczeństwo, jakim jest datowanie poszczególnych zabytków jedynie na podstawie materiałów współwystępujących. Opierając się bowiem wyłącznie na przesłankach ceramicznych, nie dokonując dogłębnej analizy formy pobocznicy, można być przekonany o starszej chronologii zabytku. Z drugiej jednak strony na stanowisku nie stwierdzono występowania ceramiki późnośredniowiecznej, nawet w najwyższych nawarstwieniach. Najmłodszym i odosobnionym w swej chronologii obiektem zdaje się być drewniana chłodnia datowana dendrochronologicznie na lata 30. XII w. (obiekt 107).

mgr Bartłomiej Gruszka
Zielona Góra

mgr Arkadiusz Michalak
Muzeum Archeologiczne Środkowego Nadodrza
w Zielonej Górze, z siedzibą w Świdnicy

Bibliografia

- Baranowski T.
1996 *Pochówki koni z Tumian, w woj. olsztyńskim*, APolski 41/1-2, s. 65-130.
- Bartošková A.
1986 *Slovanské depoty železných předmětů v Československu*, Praha.
- Cabalska M.
1966 *Wędzidło typu huńskiego z Mymonia, pow. Sanok*, SROA za rok 1965, Rzeszów, s. 59-62.
1970 *Wędzidła z pobocznkami z wielowarstwowych stanowisk wczesnośredniowiecznych*, WA 35/1, s. 14-20.
- Chmielowska A.
1984 *Militaria z Czerchowa*, ZOW 50/1, s. 30-31.
- Clark J., Egan G., Griffiths N.
2004 *Harness fittings, [w:] The Medieval Horse and its Equipment, c. 1150-1450*, Medieval Finds from Excavations in London 5, red. J. Clark, Suffolk, s. 43-74.

- Dulinicz M.
2001 *Kształtowanie się Słowiańszczyzny północno-zachodniej. Studium archeologiczne*, Warszawa.
- Durdík T.
1989 *Železne predmety z hradu Rabi*, CB 1, s. 279-294.
- Durdík T., Frolík J.
1993 *Hrad Vildštejn na Chrudimsku*, CB 3, s. 42-72.
- Forslker A.-L.
1986 *Zaumzeug, Reiterausrüstung und Beschirrung*, [w:] *Birka II.2 Systematische Analysen der Gräberfunde*, red. G. Arwidsson, Stockholm, s. 113-136.
- Górecki J.
2001 *Waffen und Reiterausrüstungen von Ostrów Lednicki – Zur Geschichte des frühen polnischen Staates und seines Heeres*, Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters 29, s. 41-86.
- Gradowski M., Żygulski Z. (jun.)
1982 *Słownik polskiej terminologii uzbrojenia historycznego*, Warszawa.
- Gruszka B., Kałagata S., Ciszek D.
2006 *Ratownicze badania archeologiczne na stanowisku nr 28 (AZP 59-14/41) w Sulechowie, gmina loco, województwo lubuskie* (mps w zbiorach Pracowni Archeologiczno-Konserwatorskiej A. Jaszewskiej w Zielonej Górze).
- Huzin P. Š.
1985 *Snarāženie vsadnika i verhovogo konā*, [w:] *Kul'tura Bilāra. Bulgarskie orudiā truda i oružie IX-XIII vv.*, red. A. H. Halikov, Moskva, s. 130-292.
- Irásné Melis K.
2004 *Régészeti kutatások a Budapesti középkori Csót faluban II*, CAH 2004, s. 173-222.
- Jotov V.
2004 *V'or 'ženieto i snarāženieto ot b'lgarskoto srednovekovie (VII-XI vek)*, Varna.
- Kajzer L.
2004 *Militaria, pozostałe zabytki metalowe*, [w:] *Zamek w Sadłowie na ziemi dobrzyńskiej*, Budownictwo obronno-rezydencjonalne Kujaw i Ziemi Dobrzyńskiej 4, Rypin, s. 198-204.
- Kirpičnikov A. N.
1973 *Snarāženie vsadnika i verhogo konā na Rusi v IX-XIII vv.*, Archeologiā SSSR. Svod archeologičeskikh istočnikov, E1-36, Leningrad.
- Klíma B.
1995 *Znojemská rotunda ve světle archeologických výzkumů*, Brno.
- Kobylińska U.
2004 *Wczesnośredniowieczne naczynia gliniane typu Menkendorf-Szczecin ze Starosiedla na Ziemi Lubuskiej*, [w:] *Hereditatem Cognoscere. Studia i szkice dedykowane Profesor Marii Miskiewicz*, red. Z. Kobyliński, Warszawa, s. 111-123.
- Kotowicz P. N.
2007 *Problematyka „Zamczyska” w Mymoniu w świetle zabytków archeologicznych ze zbiorów Muzeum Historycznego w Sanoku*, [w:] *Seminarium trepczańskie*, Sanok, s. 51-67.
- Kulakov V. I.
2005 *Eine verzierte wikingerzeitliche Trensenstange aus Dollkeim (Kowrovo) im Samland*, Archäologisches Korrespondenzblatt 35, s. 273-282.
- Kulczycka A.
1960 *Wczesnośredniowieczne wędzidło żelazne z Pleszowa, pow. Kraków*, MA 2, s. 291-294.
- Limisiewicz A., Piekalski J., Płonka T., Wiśniewski A., Wiśniewski Z.
2002 *Północna strona bloku śródrynkowego*, [w:] *Rynek Wrocławski w świetle badań archeologicznych*, cz. 2, Wratislavia Antiqua 5, red. J. Piekalski, K. Wachowski, Wrocław, s. 79-119.
- London...
1967 *London Museum Medieval Catalogue*, London.
- Mazur A., Nosek E.
1967 *Porównanie technologii wykonania wędzideł z Chelmea, pow. Nowy Sącz, Mymonia, pow. Sanok i Nowej Huty-Pleszowa*, MA 8, s. 215-222.
- Méchurová Z.
1981 *Kůň tažný a jezdecký v raném středověku*, Acta Musei Moraviae 66, s. 75-91.
1984 *Součásti uzdění koně ve velkomoravském období*, AH 9, s. 263-292.
1985 *Součásti koňské výstroje ze zaniklé středověké osady Konůvky (kat. Nižkovice-Heršpice, okr. Vyškov)*, Acta Musei Moraviae 70, s. 69-86.
1995 *Železné předměty ze zaniklé středověké vsi Konůvky na Slavkovsku (okr. Vyškov)*, Acta Musei Moraviae 80, s. 141-197.
- Muzolf B.
1996 *Badania na skale z Jaskinią Biśnik i na Górze Grodzisko Pańskie w Strzegowej, woj. katowickie, Łódzkie* Sprawozdania Archeologiczne 2, s. 109-127.

- Nadolski A.
1954 *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*, Łódź.
- Nekuda V.
1975 *Pfaffenschlag. Zaniklá středověka ves u Slavonic*, Brno.
- Nosek E.
1966 *Wyniki analizy metaloznawczej wędzidła z Mymonia, pow. Sanok*, SROA za rok 1965, Rzeszów, s. 62.
- Řrsnes M.
1993 *Zaumzeugfunde des 1.-8. Jahrh. nach Chr. in Mittel- und Nordeuropa*, Acta Archaeologica 64, s. 183-292.
- Pedersen A.
1997 *Similar Finds – Different Meanings? Some preliminary thoughts on the Viking-age burials with riding equipment in Scandinavia*, [w:] *Burial and Society*, red. C. K. Jensen, K. Hřilund Nielsen, Aarhus, s. 171-184.
- Polla B.
1962 *Pamiatky hmotnej kultúry 15. storočia z posádky při Gajaroch*, Zborník Slovenského Národného Múzea 56. História 2, s. 107-140.
1979 *Bratislava – zapadne suburbium*, Bratislava.
- Polla B., Egyházy-Jurovská B.
1975 *Stredoveké pamiatky hmotnej kultúry z archeologických výskumov na Devínskom hrade*, Zborník Slovenského Národného Múzea 69. História 15, s. 97-168.
- Rašev R.
1983 *K'sni nomadi v Pliskovskoto pole*, [w:] *Preslav*, t. 3, [b.m.w.].
- Rzeszowski R.
1996 *Wzgórze Krzywoustego koło Jeleniej Góry*, Sil. Ant. 36, s. 166.
- Slivka M.
1980 *Stredoveké hutníctvo a kovačstvo na východnom Slovensku*, Historica Carpatica 11, s. 218-283.
- Słowianie...
1998 *Słowianie w Europie wcześniejszego średniowiecza. Katalog wystawy*, red. M. Miśkiewicz, Warszawa.
- Strzyż P.
2006 *Uzbrojenie we wczesnośredniowiecznej Małopolsce*, Łódź.
- Szafrański W.
1949 *Para odosobnionych wczesnodziejowych kępulcy od upręży z Biskupina*, Sprawozdania PMA 2, s. 123-129.
- Szczecin...
1983 *Szczecin we wczesnym średniowieczu. Wzgórze Zamkowe*, red. E. Cnotliwy, L. Leciejewicz, W. Łosiński, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.
- Szpunar A., Glinianowicz M.
2006 *Uzbrojenie późnośredniowieczne z zamku w Czchowie w Małopolsce*, AMM 2, s. 137-188.
- Szymański W.
1967 *Szeligi pod Płockiem na początku wczesnego średniowiecza*, Warszawa.
- Szymański W., Moszczyński W. A.
1998 *Najmłodsza faza grodziska w Szeligach (X-XI w.)*, [w:] *Osadnictwo pradziejowe i wczesnośredniowieczne w dorzeczu Szupianki, pod Płockiem*, Archeologia Mazowska i Podlasia. Studia i materiały, t. 4, Warszawa, s. 99-108.
- Świętosławski W.
1994 *Medieval Tartar Military Accessories finds from the Territory of Poland*, FAH 7, s. 55-59.
1996 *Elementy wschodnie wśród militariów z XIII w. znalezione na terenie Polski*, SMHW 38, s. 3-17.
- Tajemnice...
2006 *Tajemnice Placu Berka Joselewicza w Przemyślu. Badania archeologiczne w rejonie „żydowskiego miasta”*. Katalog wystawy, Przemyśl.
- Tereszczuk D.
2003 *Dwie wczesnośredniowieczne pobocznicze wędzidel z Gródka nad Bugiem, pow. Hrubieszów*, APŚ 6, s. 255-257.
- Točík A.
1987 *Nachgroßmährische Gräberfelder des 10. und 11. Jh. in der Südwestslowakei*, Študijné zvesti 23, s. 177-239.
- Turčan V.
1994 *Ďalšie slovanské nálezy zo Smoleníc-Molpíra*, Zborník Slovenského Národného Múzea 88, Archeológia 4, s. 75-84.
- Zschille R., Forrer R.
1893 *Die Pferdetrense in ihrer Form-Entwicklung*, Berlin.

Bartłomiej Gruszka
Arkadiusz Michalak

THE BASIS OF DATING A CHEEK-PIECE OF A SNAFFLE BIT FROM SULECHÓW

Summary

During preliminary excavations on the route of the Sulechów belt road, in the area of an early mediaeval settlement (Sulechów, site 28, AZP 59-14/41), a type of cheek-piece of a snaffle bit, rare in Poland, was found. The artefact was found in the south-east part of the site, around 1 m away to the south-west of the historic building 53, on the level of 20 cm above the preserved item ceiling. The dating of building 53 is based on the results of the typological and technological analysis of earthenware artefacts. Both the form and technology of the earthenware found, as well as the ornamentation, give grounds for dating the settlement functioning from the 9th and the first half of the 10th centuries. The context in which the cheek-piece of the bit was found seems to indicate its early-mediaeval chronology. The artefact itself has a form of a straight

rod, oval in its cross-section, to the middle of which a "loop" side element was attached. We have to state that, in fact, there is no strict analogy to the cheek-piece of our form which would confirm the statement on its early mediaeval chronology, since the items already known, coming both from Poland and from Europe show a slightly different form in their details. We have to turn our attention to the late mediaeval bits, which show a greater formal similarity to our specimen. On the other hand, however, no late mediaeval ceramics occurrence was found, even in the highest layers. Consequently, there is a problem of risky dating of individual artefacts exclusively on the basis of concurrent materials, since a wooden cold store (item 107) dendrochronologically dated as coming from the 30s of the 12th century seems to be the youngest item, isolated in its chronology.

Translated by Jacek Pająk